

# KUTSAL ŐEHİRİN KUTSAL GÖLÜ

---

Őanhurfa Halilü'r-Rahman Gölü  
(BALIKLIGÖL)

## Yazarlar

Tahir ÖZCAN  
Gülnaz ÖZCAN  
Muhammed Yaşar DÖRTBUDAK  
Selahattin Eyyubi GÜLER



© Copyright 2022

*Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.*

**ISBN**

978-625-8125-19-1

**Kitap Adı**

KUTSAL ŞEHRİN KUTSAL GÖLÜ  
Şanlıurfa Halilü'r-Rahman Gölü (BALIKLIGÖL)

**Yazarlar**

Tahir Özcan

ORCID iD: 0000-0002-9278-4150

Gülnaz Özcan

ORCID iD: 0000-0003-1916-178X

Muhammed Yaşar Dörtbudak

ORCID iD: 0000 0001 7966 5678

Selahattin Eyyubi Güler

ORCID iD: 0000-0002-0119-4236

**Yayın Koordinatörü**

Yasin DİLMEN

**Sayfa ve Kapak Tasarımı**

Akademisyen Dizgi Ünitesi

**Yayıncı Sertifika No**

47518

**Baskı ve Cilt**

Vadi Matbaacılık

**Bisac Code**

HIS000000

**DOI**

10.37609/akya.1388

**GENEL DAĞITIM**

**Akademisyen Kitabevi A.Ş.**

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

[www.akademisyen.com](http://www.akademisyen.com)

***Bu kitap, tarihin sıfır noktasından günümüze dek yaşama ışık tutan Peygamberler Şehri halkına ithaf olunur...***



1910-1920 yılları arası çekilmiş olan Rızvaniye Camii ve Balıklıgöl'de balıkları besleyen ziyaretçiler <sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> <http://hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3c38573>



## ÖNSÖZ

12.000 yıllık geçmişiyle tarihin sıfır noktasına ev sahipliğinde bulunan Urfa kenti, ilköçlerden günümüze insanoğlunun yerleşmesine uygun ekolojik şartlara sahip olmasıyla birlikte inanç dünyasında gelişmeye başlamıştır. Urfa yöresi ilköçlerden itibaren inanç ve kültür kenti özelliği kazanmış ve halen devam ettirmektedir. Son dinin (hak din) tebliğcisi Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v) “**Ben O'nun duasıyım**” dediği atası Hz. İbrahim Aleyhisselam'ın doğduğu makamı ve zalim kral Nemrut tarafından ateşe atıldığına inanılan ve ateşin suya dönüştüğü kutsal gölün bulunduğu bu şehirde doğmak ve yaşamak büyük bir onurdur.

Binlerce yıllık geçmişiyle birçok toplum ve inanç çerçevesinde oluşan mitleri, efsaneleri, hikayeleri ve rivayetleriyle kutsal göl olarak kabul görmüştür. Paganların Atargatis kültü çerçevesinde bereket/verimlilik tanrıçası olarak inandıkları tanrıça Atargatis mekânı, semavi dinler (Musevîlik, Hristiyanlık ve Müslümanlık) için Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı mekân olarak kabul gören, kutsal göl hakkındaki geçmişi, inanca ait sembolleri, mimarisi, fauna ve florası hakkında derli toplu kaynak eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. Arkeolojik kazılardan, eski vakayiname ve seyyahların yazdıklarından faydalanılmıştır.

İncil ve Kur'an-ı Kerim öğretilerinde misafirperverliği ve sofrasının herkese açıklığıyla anlatılan Hz. İbrahim Aleyhisselam'ın doğduğu ve ateşe atıldığı kutsal göl hakkındaki kitabın hazırlanması sırasında Balıklıgöl'ün tarihi fotoğraflarını kullanmamıza sunan Sayın Huşamadyan Derneği'ne ve güncel fotoğraf için Sayın Mustafa AKGÜLe teşekkürlerimizi bir borç biliriz. Destek ve iş birliği için Sayın Siracettin İLHAN'a teşekkür ederiz. Bu eserde gölün kuzeybatı kesimindeki rasathane olarak kullanılma özelliğini ve kaynak bilgi tedariki için büyük hat ustası Sayın Mahmut DÖRTBUDAK hocamıza da sonsuz teşekkür ederiz.

Nisan, 2022

Prof. Dr. Tahir ÖZCAN  
Prof. Dr. Gülnaz ÖZCAN  
Dr. Muhammed Yaşar DÖRTBUDAK  
Selahattin Eyyubi GÜLER

## PREFACE

*Urfa city, which is home to ancient civilizations with its history of 12.000 years have ecological conditions suitable for human settlement. Urfa city is also an important geography in terms of many religions. Our Prophet, the messenger of the last religion (true religion), prophet Muhammad (peace be upon him) said the following about prophet Abraham (peace be upon him) and Urfa city. "I'm his prayer"; for prophet Abraham (peace be upon him). It is a great honor to be born and live in this city where prophet Abraham (peace be upon him) was born and where the sacred lake where the fire turns into water and which is believed to was thrown into the fire by the cruel king Nimrod.*

*Urfa city has been accepted as a sacred area with its myths, legends, stories and narrations formed for many societies and religions for thousands of years. The goddess Atargatis, which the pagans believed as the goddess of fertility / fertility in the Atargatis culture, is the prophet for the heavenly religions (Judaism, Christianity and Islam). It has been tried to eliminate the lack of tidy resources about the holy lake, which is accepted as the place where prophet Abraham was thrown into the fire, about the symbols of faith, architecture, fauna and flora. Ancient chronicles and the writings of travelers were used from archaeological excavations.*

*In the teachings of the Bible and the Qur'an, we would like to thank the Houshamadyan Association for providing us with the historical photographs of Balıklıgöl (Fish Lake) during the preparation of the book about the holy lake where prophet Abraham (peace be upon him) was born and thrown into the fire, and to Mr. Mustafa AKGÜL for the updated photo. We would like to thank Siracettin İLHAN for collaboration and Mahmut DÖRTBUDAK who is our great calligrapher for his feature of being used as an observatory in the northwestern part of the lake in this work and for supplying source information.*

April, 2022

Prof. Dr. Tahir Özcan  
Prof. Dr. Gülnaz Özcan  
Dr. Muhammed Yaşar Dörtbudak  
Selahattin Eyyubi Güler

## PRÉFACE

*La ville d'Urfa, qui abrite le point zéro de l'histoire avec ses 12000 ans d'histoire, a commencé à se développer dans le monde de la foi avec des conditions écologiques propices à l'établissement de l'humanité depuis le plus jeune âge jusqu'à nos jours. La ville d'Urfa a gagné et continue d'être une ville de foi et de culture depuis le plus jeune âge. C'est un grand honneur de naître et de vivre dans cette ville, où le prophète Muhammad (que la paix soit sur lui), le messager de la dernière religion (religion juste) a dit: «Je suis Sa prière», le lieu de naissance de son ancêtre, Abraham (la paix soit sur lui), et le lac sacré où le feu aurait été jeté dans le feu par le roi cruel Nemrut et où le feu s'est transformé en eau.*

*Avec ses milliers d'années d'histoire, il a été reconnu comme un lac sacré avec ses mythes, légendes, histoires et légendes formées dans le cadre de nombreuses sociétés et croyances. Dans le cadre du culte d'Atargatis, le lieu de la déesse Atargatis, que les païens croyaient être la déesse de la fertilité / efficacité, était considéré comme le lieu où Abraham était jeté dans le feu pour les religions célestes (judaïsme, christianisme et musulmanisme), et le manque de ressources soignées sur le lac sacré, les symboles de la foi, de l'architecture, de la faune et de la flore ont été essayés d'être éliminés. Nous avons utilisé des fouilles archéologiques, des cas anciens et des écrits de voyageurs.*

*Nous avons une dette de gratitude envers l'Association Hushamienne, qui nous a offert les photographies historiques de Balıkligöl lors de la préparation du livre sur le lac sacré où Abraham Aleyhisselam est né et jeté dans le feu, et à M. Mustafa AKGÜL pour la photo actuelle, qui est expliquée dans la Bible et les enseignements Coraniques avec hospitalité et ouverture à tous. Nous tenons à remercier Siracettin İLHAN pour sa collaboration. Dans ce travail, nous tenons à remercier notre grand maître de calligraphie, M. Mahmut DÖRTBUDAK, pour son utilisation comme observatoire dans la partie nord-ouest du lac et pour la fourniture d'informations de source.*

Avril, 2022

Prof. Dr. Tahir Özcan  
Prof. Dr. Gülnaz Özcan  
Dr. Muhammed Yaşar Dörtbudak  
Selahattin Eyyubi Güler





# |İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ .....	1
2. URFA VE BALIKLIGÖL'ÜN TARİHİ .....	6
2.1. Urfa İsmi ve Kentin Kuruluş Tarihi .....	11
2.2. Urfa Bölgesinde Yaşamış Toplular .....	25
2.3. Bölgenin İnanç Yapısı.....	32
3. BALIKLIGÖL'ÜN MİTOLOJİSİ VE EFSANESİ.....	41
4. BALIKLIGÖL'E BİLİMSEL BAKIŞ .....	63
4.1. Mimarisi.....	64
4.2. Biyoçeşitliliği .....	78
4.2.2. Fauna.....	81
4.3. Ekonomik etkiler .....	91
SONUÇ .....	95
KAYNAKLAR .....	97



## KAYNAKLAR

1. Schmidt, K., 2010. Göbekli Tepe—the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. *Documenta Praehistorica* XXXVII. 239-256.
2. Miller, G., 1961. *The Tigris and Euphrates: rivers of the fertile crescent. (Rivers around the world)*. Crabtree Publishing Company, ISBN 978-0-7787-7448-8
3. Somervill, B.A., 2010. *Great Empires of the Past: Empires of Ancient Mesopotamia*. Chelsea House, New York. ISBN 978-1-43812-885-6 (e-book)
4. Güzel, A., 2009. Tarih Öncesi bir Yerleşme olan Şanlıurfa'nın Kuruluşuna Etki Eden Coğrafi Faktörler. *Marmara Coğrafya Dergisi*,19: 108-129.
5. Güler, S.E., 2002. Eski çağdan Kurtuluş Savaşına (1920) kadar Urfa'nın Tarihi. Kürkcüoğlu, A.C., Akalın, M., Kürkcüoğlu, S., Güler, S.E., (Eds.). *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir Coğrafya-Tarih-Mimari-Arkeoloji-Turizm-Sanat-Edebiyat-Halk Kültürü*. Şurkav Yayınları No: 27.
6. Wood, P., Heal, K.S., 2013. Edessa. In: R. S. Bagnall, K. Brodersen, C. B. Champion, A. Erskine, & S. R. Huebner (Eds.), *The Encyclopedia of Ancient History*, (pp. 2305–2307). Blackwell Publishing Ltd. DOI: 10.1002/9781444338386.wbeah12076.
7. Şahinalp, M.S., 2006. Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna etki eden etmenler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1): 105-127.
8. Gündüz, Ş., 2005. *Anadolu'da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa*. Ankara Okulu Yayınları Ankara. 1-144. ISBN 975-190-89-x
9. Demirci, K., 2005. Antik Urfa'da Sin Kültü. *Milîl ve Nihal*, 2 (2), 111-123.
10. Azizova, E., 2018. İbrahim'in Havuzu'ndan İsa'nın Mendili'ne Oryantalizmin Edessa'sında Dini Eksen: 16.-19. Yüzyıl Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Urfa'sında Yahudi, Hristiyan ve Müslüman kimliği üzerine. Şulul, K., Akgündüz, M., Şeker, M., v.d. (Eds). *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa "Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa"*. Cilt. IV, s. 170-196.
11. Turan, A.N., 2005. *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*. Şurkav Yayınları, 27. Şanlıurfa
12. Blömer, M., 2019. Edessa ve Osrhoene. 196-221. In: Tekin, O., (ed). *Hellenistic and Roman Anatolia. Kings, Emperors, City States*. **İstanbul**.
13. Güler, S.E., 2016. *Urfa Tarihinden Sayfalar*. Eyyübiye Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayın No: 5.
14. Fiori, E., 2021. The citadels and the city walls in the Syriac sources. In: Tonghini, C., (Ed.), *From Edessa to Urfa: The Fortification of the Citadel*. Oxford, Archaeopress. pp. 28–36 (ISBN 978-1-78969-756-8).
15. TBMM, 1984a. Urfa Milletvekili Osman Doğan ve 16 Arkadaşının Urfa ili Adının Şanlıurfa Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi. Erişim tarihi 13 Ocak 2022.

16. TBMM, 1984b. Urfa İli Adının Şanlıurfa Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun. Erişim tarihi 13 Ocak 2022.
17. DSİ., 2012. Şanlıurfa Balıklıgöl Karst Hidrojeolojisi Etüt Raporu. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Jeoteknik Hizmetler ve Yeraltı suları Dairesi Başkanlığı, Karst Araştırma Şube Müdürlüğü, Ankara.
18. Yetiş, R., 2015. Şanlıurfa Balıklıgöl Havzası Karstik Su Kaynaklarının Kalite Parametrelerinin İncelenmesi. Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
19. Yetiş, R., Atasoy, A.D., Demir Yetiş, A., Yeşilnacar, M.İ., 2018. Balıklıgöl Havzası Su Kaynaklarının Nitrat ve Nitrit Seviyelerinin Belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 33(1): 47-54.
20. Ünlü, E., Bilgin, F. H., 1987. A taxonomic study on the fish species in Balıklıgöl (Şanlıurfa). *Istanbul University, Journal of Aquatic Products*, 1(1), 139-156.
21. Houshamadyan, 2022. <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/urfa/yerel-ozellikler/urfafoods.html>
22. Açıkan, H., 1997. *Urfa Tarihi (M.Ö. 2000 – M.S. 1400)*. Şurkav Yayınları No: 17.
23. Albayrak, Y., 2000. Antik Dönemde Edessa. Yüksek Lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
24. Drijvers, H.J.M., 1945. *Bardaisan of Edessa*. Leiden.
25. McClure, M.L. & Feltoe, C.L., 1919. *The Pilgrimage of Etheria*. Society for Promoting Christian Knowledge. London.
26. Mar Yeşua., 1996. *Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı (494-507)*. (Çev. M. Yılmaz, Sad. C. Turhan). Yeryüzü Yayınları, 2. İstanbul.
27. Ayva, A., 2019. Efsanelere göre Anadolu'daki Göllerin Adları. *SUTAD*, 45:237-249.
28. Segal, J.B., 1970. *Edessa 'the Blessed City'*. Clarendon Press. 308 pp.
29. Deniz, E., 1967. Kutsal Balıkların Ölümü Dolayısı ile Urfa Balık Gölünde Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 14(04): 503-515.
30. İlhan, H.K., Çobanoğlu, T., 2019. Tarihi Bir Su Yolu Aksisi: Urfa Halilürrahman Su Yolu Güzergahının Mimari Dokusu ve Koruma Sorunları. *TÜBA-KED/Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 19: 111-132.
31. Küçük, M.A., 2016. Anadolu'daki Arzı Mevud: Urfa. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 167-196.
32. Pişkin F.Ç., Ütük, A.E., 2008. Şanlıurfa Balıklıgöl Sazanlarında *Dactylogyrus sp.* ve *Trichodina sp.* Olgusu. *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, 19: 9-12.

33. Ünlü, E., 2021. Current status of fish in Balıklıgöl (Şanlıurfa, Turkey) and comments on “A preliminary investigation on serious mortalities of fish in Balıklıgöl (Halil-ür Rahman Lake, Şanlıurfa)” by Öktener et al. (2008). *Acta Biologica Turcica*, 34(2), 86-91.
34. Gündüz, Ş., 2004. Atargatis Kült Merkezi Edessa (Urfa). Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri, 23-27 Eylül 2002. Mersin. Ankara. s. 609-622.
35. Öktener, A., Eğribaş, E., Başusta, N., 2008. A Preliminary Investigation on Serious Mortalities of Fish in Balıklıgöl (Halil-ür Rahman Gölü, Şanlıurfa). *G.U. Journal of Science*, 21(1): 9-13.
36. Cuinet, V., 1891. *La Turquie d'Asie, géographie administrative: statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*. Paris.
37. Drijvers, H.J.W., 2014. *Bardaisan of Edessa*. Gorgias Press LLC, NJ, USA.
38. Kidder, D. P., 1851. *Babylon and the banks of the Euphrates*. London.
39. Blanchère, M.R. de la., 1883. Voyage d'étude en Maurétanie césarienne., *Archives des Missions*, III série, T. X, p. 1-124.
40. Sauvage, M.H.E., 1882. Catalogue des poissons recueillis par M. E. Chantre pendant son voyage en Syrie, Haute-Mésopotamie, Kurdistan et Caucase. *Bulletin de la Société Philomathique*. (Ser. 7), 6: 163-168.
41. Borkenhagen, K., Krupp, F., 2013. Taxonomic revision of the genus *Carasobarbus* Karaman, 1971 (Actinopterygii, Cyprinidae). *ZooKeys*, 339: 1-53.
42. Chopart, A., Beleys, A., 1887. *Aperçu Général, Géographique, Agricole, Industriel et Commercial sur la Vallée de L'Euphrate, étude pour servir au projet d'amélioration du port d'Alexandrette et à l'établissement d'un Service de Messageries, par chemin de fer à voie étroite entre Alexandrette, Alep et Bérédjik et de Bérédjik à Mossoul et Bagdad*.
43. Bosworth, C. E., van Donzel, E., Heinrichs, W. P., & Lecomte, G. (eds.). 1995. *The Encyclopaedia of Islam New Edition, Volume VIII: Ned-Sam*. Leiden: E. J. Brill. ISBN 978-90-04-09834-8.
44. Badger G. P., 1852. *The Nestorians and Their Rituals with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844* Vol. I, Joseph Masters, Aldersgate Street, and New Bond Street, London.
45. Müller, K.H., 1917. *Die wirtschaftliche Bedeutung der Bagdadbahn. Land und Leute der asiatischen Türkei*. Verlag von Boysen & Maasch, Hamburg
46. Evliya Çelebi, 1985. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (sad. Temelkuran, T., Aktaş, N.). Üçdal Neşriyat. Cilt. III-IV., İstanbul. s.1-423.
47. Güler, S.E., 2010. *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi*. Şurkav Yayınları No: 33. 111 syf
48. Cameron, A., 1983. The History of the Image of Edessa: The Telling of a Story. *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 7, (Okeanos: Essays presented to Ihor Şevçenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students). 80-94.

49. Procopius, 1914. *History of the Wars, Books I and II Procopius*, Translated by H. B. Dewing London William Heinemann Ltd Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, London.
50. Abû'l Farac, G., 1945. *Abû'l-Farac Tarihi / Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus)*. Süryancadan İngilizceye çeviren Ernest A. Wallis Budge; Türkçe çeviren Ömer Rıza Doğrul: Türk Tarih Kurumu yayınları, II. Seri. No. 11a. 1. cilt. 337 s.
51. Engberg, S.G., 2004. Romanos Lekapenos and the Mandilion of Edessa. *In: Byzance et les reliques du Christ*, (eds) J. Durand et B. Flusin (*Centre de recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 17*), Paris 2004, 123-142.
52. Rızvanoğlu, M.S., 2013. *Kültür ve İnançlar Diyarı Şanlıurfa*. Şanlıurfa Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları. Şehir Kitaplığı Dizisi: 26
53. Kürkçüoğlu, S., 2018. Hz. İsa ve Abgar Mektuplaşması ile Kutsal Mendil/Kefen'in Kudüs-Şanlıurfa (Edessa)-İstanbul-Torino Serüveni ve Kültürel Miras Turizmindeki Yeri. *Türkbilim*, 8: 60-75.
54. Nicolotti, A., 2014. *From the Mandylion of Edessa to the Shroud of Turin the Metamorphosis and Manipulation of a Legend*. Brill nv, Leiden, The Netherlands. Pp. 213.
55. Damon, P. E., Donahue, D. J., Gore, B. H., Hatheway, A. L., Jull, A. J. T., Linick, T. W., Sercel, P. J., Toolin, L. J., Bronk, C. R., Hall, E. T., Hedges, R. E. M., Housley, R., Law, I. A., Perry, C., Bonani, G., Trumbore, S., Woelfli, W., Ambers, J. C., Bowman, S. G. E., Leese, M. N., Tite, M. S., 1989. Radiocarbon dating of the shroud of Turin. *Nature*. 337 (6208): 611-615.
56. Karakaş, M., 2012. *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*. Şanlıurfa Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Şehir Kitaplığı Dizisi: 22.
57. Demirkent, I., 1989. Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine bir bakış (1098-1146). *Belleten*, 206: 167-174.
58. Durma, A., 2015. *Evlialar Şehri Şanlıurfa*. Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık, 168 syf. ISBN 978-9944-0466-7-2
59. Ertan, M.E., 1999. *Hız İbrahim ve Nemrut (Tarihçe ve Piyes)*. Şurkav Yayınları No: 21. 84 syf
60. Akbıyık, A., Kürkçüoğlu, S., 1990. *Folklor (Halkbilim) ve Şanlıurfa*. Şurhoy Yayınları 1, Şanlıurfa. 188 syf.
61. Kürkçüoğlu, A.C., Akalın, M., Kürkçüoğlu, S., Güler, S.E., 2002. *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir Coğrafya-Tarih-Mimari-Arkeoloji-Turizm-Sanat-Edebiyat-Halk Kültürü*. Şurkav Yayınları No: 27
62. Harrak, E., 1992. The Ancient name of Edessa. *Journal of Near Eastern Studies*, 51(3): 209-214.
63. Harrak, E., 2019. *The Chronicle of Michael the Great (the Edessa-Aleppo Syriac Codex): Books XV-XXI, from the Year 1050 to 1195 AD*. Gorgias Press.

64. Ross, S.K., 2001. *Roman Edessa: politics and culture on the eastern fringes of the Roman Empire, 114–242 C.E.* London and New York, Routledge.
65. Green, T.M., 1992. *The city of the Moon God: Religious Traditions of Harran.* E.J. Brill.
66. Lefranc, É., 1876. *Petit abrégé de géographie ancienne.* Paris.
67. Ansart, F., 1833. *Précis de géographie ancienne comparée.* Dixième Édition. Paris.
68. Newell, E.T. 1941. *The Coinage of the Western Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III.* Numismatic Studies 4. New York. Ogden, D. 2008.
69. d'Anville, J.B.B., 1779. *L'Euphrate et le Tigre.* Paris
70. Babelon, E., 1890. *Catalogue des Monnaies Grecques de la Bibliothèque Nationale: Les Rois de Syrie, d'Arménie et de Commagène.* Paris.
71. Drijvers, H.J.W., 1980. *Cults and Beliefs at Edessa.* Brill.
72. Niebuhr, C., 1778. *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern I-II.* Kopenhagen.
73. Kapaklı, K., 1998. *Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İktisadi, Mülki Malumat-ı Cami' Salname 1927.* Şanlıurfa, Şurkav Yayınları.
74. Pococke, R., 1745. *A Description of the East and Some Other Countries. Vol II. Part I. Observations on Palestine or the Holy Land, Syria, Mesopotamia, Cyprus, and Candia.* London.
75. Olivier, R., 1790. *Türkiye Seyâhatnâmesi, Kitap II, 1790 Yıllarında Türkiye (Yaşam, Tarım, Ticaret ve Sanayi),* Fransızcadan terc. Oğuz GÖKMEN, İstanbul 1991.
76. Barkley, H.C., 1891. *A ride through Asia Minor and Armenia: Giving a sketch of the characters, manners, and customs of both the Mussulman and Christian inhabitants.* London: John Murray.
77. Özdoğan, M., 1977. *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları.* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi yayınları Seri I, No: 2.
78. Schmidt, K., 2000. Göbekli Tepe, Southeastern Turkey. A Preliminary Report on the 1995-1999 Excavations. *Paléorient*, 26 (1): 45-54; doi: <http://doi.org/10.3406/paleo.2000.4697>
79. Özfirat, A., 1994. *Eskiçağda Harran.* Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul.
80. Kinal, F., 1991. *Eski Anadolu Tarihi.* Türk Tarih Kurumu Yay., 3. baskı, Ankara.
81. Günaltay, M.Ş., 1987. *Yakın Şark I, Elam ve Mezopotamya.* Türk Tarih Kurumu Yay. 2. baskı, Ankara.
82. Barnard, L.W., 1968. The Origins and Emergence of the Church in Edessa during the first two Centuries A.D. *Vigiliae Christianae.* 22: 161-175
83. Işıltan, F., 1960. *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan Miladi 825'e kadar).* İst. Ün. Ed. Fak. Yay, İstanbul.
84. Çilingiroğlu, A., 1984. *Urartu ve Kuzey Suriye, Siyasal ve Kültürel İlişkiler.* İzmir.



85. Belli, O., 1982. *Urartular*. Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, I.
86. Luckenbill, D. D., 1926. *Ancient Records of Assyria and Babylonia*. The University of Chicago Press, Chicago, cilt I.
87. Özsait, M., 1982. *Anadolu'da Hellenistik Dönem*. Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, cilt II.
88. Weissbach, 1919. Karrai, maddesi, RE, Band X/2, s. 2011
89. Engin, A., 1999. Paleolitik Çağ'dan Roma Dönemi Sonlarına Kadar Birecik ve Çevresi, In: Durukan, A. (ed.). *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Runkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara.
90. Duval, R., 1891. Histoire politique, religieuse et litteraire d'Édesse jusqu'à la premiere croisade, JA 8.
91. Mor Efrem, 2012. *Kilise Ataları Tarafından "Kutsal Ruh'un Kavalı" olarak Adlandırılan Süryani Mor Afrem'in Şiirleri*, Türkçeye tercüme Gabriyel Akyüz, Kültür ve Turizm Bak. Kütüphaneler ve Yayınlar Gen. Müd. 3353, Ankara.
92. Şeşen, R., 1993. *Harran Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 89, Ankara.
93. İbnül Esir, 1987. *el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, terc. Ağırakça, A., İstanbul, cilt VIII.
94. Urfalı Mateos, 1987. *Urfalı Mateos Vakâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türkçeye terc. H. D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
95. Sibte b. el-Cevzi., 1958. *Mir'ât-üz Zaman fi Tarih'il A'yan, Haydarabad, Yazma*, Topkapı Sarayı III.Ahmed Kütüphanesi, No: 2907; neşr. Ali Sevim, Ankara.
96. Runciman, S., 1986. *Haçlı Seferleri Tarihi*. terc. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, cilt I.
97. Demirkent, I., 1987. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*. Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, cilt II.
98. Makrizi, 1934. *Kitâbüs-Sülûk li-Mâ'rifet-i Düvel'il-Mülûk*. neşr. Mustafa Ziyâde, Kahire, cilt I.
99. İbn Şeddâd, 1955. *el-'Alâk al-Hâtira fi zikr umana eş-Şam vel-Cezire*, neşr. Dahhan, S., Şam, cilt III.
100. Şami, N., 1987. *Zafername*, terc. N. Lugal, Türk Tarih Kurumu Yay., 2. baskı, Ankara.
101. Spuler, B., 1987. *İran Moğolları: İlhanlılar Devri (1220-1350)*, Tercüme: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yay., 2. baskı, Ankara.
102. Sümer, F., 1967. *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları*, Ankara Ün. DTCE. Yay. 170, Ankara.
103. Sümer, F., 1994. "Döğer" maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, IX, s. 514-515.
104. Turan, A.N., 2005. *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*. Şurkav Yayınları, 27. Şanlıurfa.



105. Hoca Sadedin Efendi, 1992. *Tacü't-Tevarih*, Hazırlayan: İ. Parmaksızoğlu, cilt IV, 3. baskı, Eskişehir.
106. Dönmezer, S., 1984. *Sosyoloji*. Savaş Yayınları, Ankara.
107. Öksüzöğlü, O., 2004. Şanlıurfa tarihinde din ve müzik. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Ana Bilim Dalı. 104 syf.
108. Gündüz, Ş., 2004. İkinci Yüzyıl Urfa Gnostisizminin Önemli Bir Temsilcisi: Quq ve Quçiler. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10: 1-13.
109. Hançerlioğlu, O., 2000. *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
110. Fox, R.L., 1987. *Pagans and Christians*. New York: Alfred A. Knopf 1987, ss. 30-31.
111. Karakaş, M., 2011. *Urfa'nın Kültür ve İnançlar Serüveni*. Şanlıurfa Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Şehir Kitaplığı Dizisi: 19. 1-511. ISBN: 978-605-363-757-8.
112. Carlyon, R., 1982. *A Guide to the Gods*. New York 1982, ss. 304, 307.
113. Smith, W. R., 1894. *Religion of the Semites*. Landon 1894, ss. 172, 174-175.
114. Xenophon, 1922. *Xenophon in Seven Volumes: Anabasis, 1.4.9*, 3. Carleton L. Brownson. Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London.
115. Lortet, L. 1883. Études zoologiques sur la faune du lac de Tibériade, suivies d'un aperçu sur la faune des lacs d'Antioche et de Homs. I. Poissons et Reptiles du lac de Tibériade et de quelques autres parties de la Syrie. *Arch. Mus. Lyon*, 3: 99-180.
116. Kumartaşoğlu, S., 2020. Tayy-i Mekân Motifli Efsanelerde Savaşların Gizli Kahramanları. *Millî Folklor*, 32, 16(128): 48-59.
117. Akbulut Özpaya, G., 2017. Türkiye'de İnanç Turizmine Yeni Bir Örnek: Kutsal Balıklı Göl (Malatya). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3): 937-951.
118. Sauvage, M.H.E., 1884. Notice Sur la Faune Ichthyologique de l'ouest de l'Asie, sur le Poissons. *Nouvelles Archives du Muséum D'Histoire Naturelle*, 7: 1-42.
119. Altun, I., 2003. Kocaeli-Kandıra Türkmenlerinde (Manavlar) Geçiş Dönemleri (Doğum, Evlenme, Ölüm), SAÜ, SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya.
120. von Moltke, H. K. B., 1841. *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*. Berlin 1841.
121. Gordon, C.H., 1958. Abraham and the Merchants of Ura. *Journal of Near Eastern Studies*, 17(1): 28-31.
122. Kuzgun, Ş., 1997. Hz. İbrahim'in Doğum Yeri. Bakkal, A., (Ed.). *Hz. İbrahim. 1. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*. Şurkav yayınları, No. 29: 35-44.

123. Oymak, M., 1997. Hz. İbrahim (a.s.)'in Doğum yeri olarak Urfa. Bakkal, A., (Ed.). *Hz. İbrahim. 1. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*. Şurkav yayınları, No. 29: 49-50.
124. Taberi, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir., 1991. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I* (Çeviri: Ugan, Z.K & Temir, A.). Milli Eğitim Basımevi, Ankara. 1-461.
125. Tavernier, J.B., 1712. *Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer, Baron d'Aubonne, qu'il a fait en TURQUIE, en PERSE, et aux INDES, pendant quarante ans*. Pierre Robou. Tome I. Paris.
126. Cameron, V.L., 1883. *Notre future route de l'Inde: ouvrage traduit de l'anglais*. Paris.
127. Uluçam, A., 1997. Halilürrahman Külliyesi, Şanlıurfa'nın sembolü olan külliye. *DİA*, Cilt: 15, Ankara, ss. 333-334.
128. Dişli, M., 2002. Şanlıurfa Balıklıgölü'nün Su Kalitesi Yönüyle Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Bilimleri Ana Bilim Dalı.
129. Dişli, M., Akkurt, F., Alıcılar, A., 2003. Şanlıurfa Balıklıgöl Suyunun Fiziksel Parametreler Yönüyle Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18(4): 81-88.
130. Dişli, M., Akkurt, F., Alıcılar, A., 2004. Şanlıurfa Balıklıgöl Suyunun Bazı Kimyasal Parametrelerinin Mevsimlere Göre Değişiminin Değerlendirilmesi. *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi*, 19(3): 287-294.
131. Anonim, 2020. *Şanlıurfa İli 2019 Yılı Çevre Durum Raporu*. Türkiye Cumhuriyeti Şanlıurfa Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. Şanlıurfa. 83.
132. "Kürkçüoğlu, A.C., 1995. *Şanlıurfa'da canlanan Tarih*. Şurkav Yayınları No: 11.
133. Ekinci, A., 2017. Edessa Okulu ve Tıp Hastanesi. *Şehir ve İrfan Araştırmalar Dergisi*, 5: 19-30.
134. Mahmut DÖRTBUDAK [Kişisel görüşme ve Kadızade Osman Efendi tarafından kaleme alınan 1296 Hicri (1878 ve 1879 miladi) tarihli yazma eser].
135. Fletcher, J.P., 1850. *Notes from Nineveh and Travels in Mesopotamia, Assyria and Syria*. London: H. Colburn.
136. Öztürk Tel, H., Erdoğan, E., 2021. Şanlıurfa, Balıklıgöl Kent Platosu'nun ekolojik tasarım kapsamında değerlendirilmesi. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 6 (2), 564-585. DOI: <https://doi.org/10.30785/mbud.956282>
137. Petermann, J.H., 1865. *Reise im Orient*. Leipzig
138. İpek, E., 2000. Şanlıurfa Balıklı Göl'de yaşayan zooplanktonların gruplarının sistematigi ve ekolojisi. Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 65 syf.

139. Bekleyen, A., & İpek, E., 2010. Composition and abundance of zooplankton in a natural aquarium, Lake Balıklıgöl (Şanlıurfa, Turkey) and new records. *Journal of Animal and Veterinary Advance*, 9(4), 681-687.
140. Geldiay, R., Kocataş, A., 1977. An Investigation on the local population of the freshwater crabs (Potamon, SAVIGNY, 1816) in Turkey and a Revision of Its taxonomy. *Ege University Journal of the Faculty of Science, Serie B*, 1 (2): 195-220.
141. Cumberlidge, N. 2008. *Potamon potamios*. *The IUCN Red List of Threatened Species* 2008: e.T135117A4061032. <https://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2008.RLTS.T135117A4061032.en>. Accessed on 11 February 2022.
142. Scheerpeltz, O., 1958. Wissenschaftliche ergebnisse der von Herrn Dr. K. Lindberg, Lund, im Jahre 1956 nach der Türkei und Armenien unternommenen reise (Coleoptera- Staphylinidae). *Entomologisk Tidskrift (Supplementum)*, 78: 3-37.
143. Bordini, A., 2010. Catalogue of the Staphylinidae of Cyprus and Asia Minor (Coleoptera). *Fragmenta entomologica*, Roma, 42 (1): 35-348.
144. Kebapçı, U. 2012. *Melanopsis costata*. The IUCN Red List of Threatened Species 2012: e.T188965A17171754. <http://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2012.RLTS.T188965A17171754.en>
145. Krupp, F., 1985. *Barbus chantrei* (Sauvage 1882), a valid species of cypriid fish from the northern Levant. *Senckenbergiana Biologica*, 66 (1/3): 17-25.
146. Fricke, R., Bilecenoğlu, M. & Sarı, H.M., 2007. Annotated checklist of fish and lamprey species (Gnathostomata and Petromyzontomorphi) of Turkey, including a Red List of threatened and declining species. *Stuttgarter Beiträge zur Naturkunde Serie A (Biologie)*, 706. 169 S., 3 Abb., 8 Tab.
147. Freyhof, J. 2014. *Capoeta umbla*. The IUCN Red List of Threatened Species 2014.
148. Freyhof, J. 2014. *Carasobarbus luteus*. The IUCN Red List of Threatened Species 2014.
149. Freyhof, J. 2014. *Chondrostoma regium*. The IUCN Red List of Threatened Species 2014.
150. Freyhof, J. 2014. *Garra rufa*. The IUCN Red List of Threatened Species 2014.
151. BirdLife International. 2019. *Columba livia* (amended version of 2016 assessment). The IUCN Red List of Threatened Species 2019.
152. Akar, D., 2017. Kültür Turizminden Beklenti Artıyor. *Güney Ege*, 4(13): 4-9.
153. Ayaz, N., Eren, M., 2020. Türkiye’de İnanç Turizmi Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 284-300.



154. TÜRSAB, 2022a. [https://www.tursab.org.tr/dosya/12302/tursab-gastro-nomi-turizmi-raporu\\_12302\\_3531549.pdf](https://www.tursab.org.tr/dosya/12302/tursab-gastro-nomi-turizmi-raporu_12302_3531549.pdf)
155. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10173/inanc-turizmi.html> 14.02.2022.
156. Okuyucu, A., 2020. İnanç turizmi açısından Türkiye'de dini çekiciliklerin dağılışı. *Turkish Studies-Social*, 15(5): 2611-2628. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.44886>
157. Barakazı, M., 2019. Şanlıurfa'nın Kültürel Miraslarından İnanç Merkezleri Üzerine Bir Araştırma. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(23): 1314-1323
158. TÜRSAB, 2022b. Covid-19'un Turizmle etkileri ve Şanlıurfa Turizminin geleceği <https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/ticaret-odasi/sanliurfa.pdf> Erişim Tarihi: 14.02.2022
159. TÜRSAB, 2022c. Türsab Gastronomi Turizmi Raporu. [https://www.tursab.org.tr/dosya/12302/tursab-gastronomi-turizmi-raporu\\_12302\\_3531549.pdf](https://www.tursab.org.tr/dosya/12302/tursab-gastronomi-turizmi-raporu_12302_3531549.pdf)
160. Akbıyık, M., 2014. Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, Erzurum.
161. Otyam, F., 1982. *Ha Bu Diyar Doğudan Gezi Notları Harran/Hoyrat/ Mayın ve İrip. Gide Gide 1/2/3*. Adam Yayıncılık A.Ş. 361 syf.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri (1842-1918) için internet adresleri

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90798---0092.jpg>

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90798---0093.jpg>

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90567---0084.jpg>

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90430---0014.jpg>